

Ширинов Музаффар Кучарович,
Тошкент Кимё халқаро университетининг
“Педагогика ва психология” кафедраси
профессори вазифасини бажарувчиси

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ЭКОЛОГИК ТАРБИЯГА ОИД ҒОЯЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЗАМОНАВИЙ АҲАМИЯТИ

УЎК: 37.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.34920/SO/VOL_2025_ISSUE_4_10](https://doi.org/10.34920/so/vol_2025_issue_4_10)

ШИРИНОВ М.К. ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ЭКОЛОГИК ТАРБИЯГА ОИД ҒОЯЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЗАМОНАВИЙ АҲАМИЯТИ

Мақолада Шарқ мутафаккирларининг экологик тарбияга оид ғоялари таҳлил қилиниб, уларнинг замонавий жамиятдаги аҳамияти кўрсатилган. Шарқ файласуфлари ва алломалари атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиат ва инсон ўртасидаги мувозанатни сақлаш ҳақида кўплаб фикрлар билдирганлар. Улардан Форобий, Ибн Сино, Навоий, Жомий ва бошқа мутафаккирларнинг экологик онг ва маданиятни шакллантиришга қаратилган қарашлари ҳозирги глобал экологик муаммоларни бартараф этишда муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, бу ғояларнинг таълим-тарбия тизимида қўлланилиши ва ёшларда экологик масъулиятни оширишдаги ўрни таҳлил қилинади.

Таянч сўз ва тушунчалар: экологик тарбия, табиат ва инсон муносабати, шарқ мутафаккирлари, атроф-муҳит муҳофазаси, Ибн сино, Форобий, Навоий, Жомий, экологик маданият, барқарор ривожланиш, табиий мувозанат, жамият ва табиат уйғунлиги, замонавий экологик муаммолар.

ШИРИНОВ М.К. ИДЕИ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ОБ ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ И ИХ СОВРЕМЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ

В статье анализируются идеи восточных мыслителей, посвященные экологическому воспитанию, и их современное значение. Восточные философы и ученые уделяли большое внимание защите окружающей среды, сохранению равновесия между природой и человеком. В частности, взгляды таких мыслителей, как Аль-Фараби, Ибн Сина, Навои, Джами, на формирование экологического сознания и культуры играют важную роль в решении современных глобальных экологических проблем. Также рассматривается применение этих идей в системе образования и их значение в повышении экологической ответственности молодежи.

Ключевые слова и понятия: экологическое воспитание, взаимоотношение природы и человека, восточные мыслители, охрана окружающей среды, Ибн Сина, Аль-Фараби, Навои, Джами экологическая культура, устойчивое развитие, природное равновесие, гармония общества и природы, современные экологические проблемы.

SHIRINOV M.K. IDEAS OF EASTERN THINKERS ON ENVIRONMENTAL EDUCATION AND THEIR MODERN SIGNIFICANCE.

The article analyzes the ideas of Eastern thinkers devoted to environmental education and their modern significance. Eastern philosophers and scientists paid great attention to protecting the environment and maintaining a balance between nature and man. In particular, the views of such thinkers as Al-Farabi, Ibn Sino, Navoi, and Jami on the formation of ecological consciousness and culture play an important role in solving modern global environmental problems. The application of these ideas in the education system and their importance in increasing the environmental responsibility of young people is also considered.

Key words and concepts: ecological education, the relationship between nature and man, Oriental thinkers, environmental protection, Ibn Sina, Al-Farabi, Navoi, Jami ecological culture, sustainable development, natural balance, harmony of society and nature, modern environmental problems.

Кириш. Бугунги кунда экологик муаммолар дунё миқёсидаги энг долзарб масалалардан бирига айланди. Атроф-муҳитнинг ифлосланиши, глобал исиш, чўлланиш, ичимлик сувининг танқислиги ва биологик хилма-хилликнинг камайиши нафақат табиатга, балки инсон ҳаёти ва саломатлигига ҳам жиддий таҳдид солмоқда. Инсониятнинг саноатлашуви, табиий ресурсларни меъёрсиз ишлатиши ва экологик маданиятнинг етишмовчилиги бу муаммоларни янада кучайтирмоқда. Шу сабабли, экологик барқарорликни таъминлаш, табиатни муҳофаза қилиш ва «яшил» иқтисодиётга ўтиш бугунги куннинг энг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

2024 йил 20 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2025 йилни «Атроф-муҳитни асраш ва «яшил» иқтисодиёт йили»¹ деб эълон қилиниш бугунги кунда глобал муаммоларга айланиб бўлган экологик муаммоларнинг олдин олиш ва кенг жамоатчиликни жалб қилиш ўсиб келаётган ёш авлодни табиатга дўстона руҳда тарбиялашдан иборат. 2025 йилнинг «Атроф-муҳитни асраш ва яшил иқтисодиёт йили» деб эълон қилиниши мақсади:

1. Экологик муҳитни яхшилаш – Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиат ресурсларидан оқилона фойдаланиш орқали аҳоли учун соғлом муҳит яратиш.

2. «Яшил» иқтисодиётни ривожлантириш – Барқарор ривожланишни таъминлаш учун қайта тикланувчи энергия манбаларидан

кенг фойдаланиш, кам углеродли технологияларни жорий этиш.

3. Ифлосланишни камайтириш – Ҳаво, сув ва тупроқ ифлосланишини олдини олиш, экологик тоза ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш.

4. Иқлим ўзгаришига қарши кураш – Ўзбекистон иқлим ўзгариши оқибатларини юмшатиш ва экологик барқарорликни таъминлаш чора-тадбирларини кучайтириш.

5. Экологик онгни ошириш – Жамоатчилик ва ёшлар ўртасида экологик маданиятни шакллантириш, экологик таълим ва тарбияни кучайтириш.

6. Қонунчиликни такомиллаштириш – Экологик масалалар бўйича янги қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш.

7. Халқаро ҳамкорликни кучайтириш – Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва «яшил» иқтисодиёт бўйича халқаро ташкилотлар ва давлатлар билан ҳамкорликни ривожлантириш.

Шу мақсадлардан келиб чиқиб бўлажак педагогларни маънавий қадриятлармиз бўлган шарқ алломаларимизнинг табиат ва атроф-муҳит ҳақидаги қарашлари ва панд насиҳатларини таништириш орқали экологик маданиятини шакллантиришни мақсад қилиш кўзда тутилган.

Тадқиқотнинг долзарблиги: Ҳозирги даврда экологик муаммолар бутун дунё миқёсида муҳим масалага айланган. Табиатни муҳофаза қилиш, экологик маданиятни шакллантириш ва атроф-муҳитга масъулият билан ёндашиш жамият тараққиёти учун зарур

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2025, 4 (149)

¹ https://uznews.uz/posts/77959?utm_source=chatgpt.com

шартлардан бири ҳисобланади. Бу жараёнда маънавий меросимиз, хусусан, Шарқ мутафаккирларининг экологик тарбияга оид қарашларини ўрганиш ва уларни замонавий таълим тизимига интеграция қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Мавзу бўйича илмий изланишларнинг қисқача таҳлили: Шарқ мутафаккирларининг экологик таълим-тарбияга оид қарашлари бўйича бир қатор илмий изланишлар олиб борилган. Жумладан, Ибн Сино, Форобий, Беруний, Жомий ва Навоий каби алломаларнинг асарларида табиат ва инсон муносабатлари, табиатни муҳофаза қилишга оид қарашлар кенг ёритилган¹.

Замонавий тадқиқотчилар ҳам Шарқ мутафаккирларининг экологик ғояларини таҳлил этиб, уларнинг бугунги кун экологик таълим-тарбия тизимидаги аҳамиятини ўрганишган². Хусусан: А.Абдужабборов Б.Т. Тўйчиевнинг, Нигматов А.Н А.Р. Маликова А.А. Ғуломов: И.Д. Зверев (Экологик назария асослари), А.Н.Захлебний (Экологик таълимнинг педагогик асослари), Э.О.Турдиқулов (Табиий фанларни ўқитишда ўқувчиларга экологик таълим бериш муаммолари, узлуксиз таълим концепцияси, экологиядан ДТС ишлаб чиқиш), И.Суравегина (Биология ўқитишда ўқувчиларга экологик таълим бериш), И.Матрусов Ю.Шодиметов, Б. Зиёмухамедов, А.С.Тўхтаев, Э.В.Қодиров, О.Қудратов, Ж.Холмуродов, А.Н.Нигматов кабилар ўз тадқиқотларида экология тушунчаси, унинг мазмуни, атроф-муҳит ва инсон муносабатларининг турли иқтисодий, табиий, ижтимоий аспектлари, экологик таълимнинг ижтимоий-фалсафий жиҳатларини ўрганишган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги: Шарқ мутафаккирларининг экологик таълим-тарбияга оид қарашларини янги нуқтаи назардан таҳлил қилиш – бугунги кун экологик муаммолари ва замонавий таълим тизими билан боғлиқ ҳолда мутафаккирларнинг фикрларини қайта ўрганиш.

Тадқиқотнинг мақсади: Шарқ мутафаккирларининг экологик таълим ва тарбияга

оид қарашларини таҳлил қилиш, уларнинг бугунги экологик муаммоларни ҳал этишдаги аҳамиятини аниқлаш ва замонавий таълим-тарбия жараёнига интеграция қилиш имкониятларини ўрганишдан иборат.

Тадқиқотнинг объекти: Шарқ мутафаккирларининг асарларида экологик таълим ва тарбияга оид қарашлар, шунингдек, замонавий экологик таълим тизими.

Тадқиқотда тизимлилик, қиёсий-мантиқий таҳлилдан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг эмпирик манбаини анкета сўровномалари натижалари ташкил этди.

Асосий қисм. Шарқ мутафаккирлари асарларида экологик таълим ва тарбия масалаларига катта эътибор қаратилган. Улар табиат ва инсон ўртасидаги муносабатни фалсафий, илмий ва ахлоқий нуқтаи назардан ўрганиб, табиатни асраш ва экологик маданиятни ривожлантиришга оид муҳим фикрлар билдирганлар.

Жумладан: Исломи ва экологик тарбия – Исломи дини инсоннинг табиатга муносабатини ахлоқий ва маънавий жиҳатдан тарбиялашда муҳим ўрин тутди. Исломи таълимотига кўра, табиат Аллоҳнинг неъматидир бўлиб, уни муҳофаза қилиш ҳар бир инсоннинг бурчидир. Шарқ мутафаккирлари ҳам Исломи ахлоқи асосида экологик тарбияни шакллантиришга катта аҳамият қаратганлар.

Ҳадис илми ва Имом Бухорийнинг экологик қарашлари.

Имом Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (810–870) ҳадис илмида улкан мерос қолдирган олимлардан бири бўлиб, унинг **“Саҳиҳ ал-Бухорий”**³ асарида инсон ва табиат муносабатига оид кўплаб ҳадислар келтирилган.

Экологик тарбияга оид ҳадислар⁴:
Табиатни асраш: Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.) шундай деганлар: **«Агар қиёмат бўлаётган бўлса ва қўлингизда**

³ Саҳиҳи Бухорий шарҳи. 4-жилд. Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий томонидан битилган, «Саҳиҳи Бухорий» номи билан шуҳрат қозонган – «ал-Жомеъ ас-саҳиҳ» («Ишончли тўплам») китобининг илмий-изоҳли таржимаси, шарҳ ва тадқиқотига бағишланган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2021 йил 18 октябрдаги 03-07/6372-рақамли ҳулосаси асосида тайёрланди.

⁴ Ўша манба.

¹ Широнов М.К. Умумий педагогика тарихи // Ўқув қўлланма. “Yashil yarroq nashiriyoti”. – Т.: 2024, 366 б.

² Турдуқулов Э.О., Норбоев А.Ғ. Мусаева М.Э “Мактабдан ташқари таълим жараёнида ўқувчиларда экологик маданиятини ривожлантириш”. Ўқув қўлланма. –Т.: 2013.

бир туп дарахт бўлса, уни экин!» (Аҳмад ибн Ҳанбал ривояти) Бу ҳадис экологик маданиятнинг муҳим жиҳатларидан бири – дарахт экиш ва табиатни ҳимоя қилишга чақиришни кўрсатади. **Сувни тозалаш ва эҳтиёткорлик билан ишлатиш:** Пайғамбар (с.а.в.) шундай деганлар: «**Сизлардан бирингиз дарё ёқасида таҳорат олса ҳам, исроф қилмасин!**»¹ (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривояти) Бу ҳадис инсоннинг табиат ресурсларига масъулият билан муносабатда бўлиши кераклигини таъкидлайди.

Насриддин Тусий²: Насриддин Тусий Шарқ фалсафаси ва табиий фанлар тараққиётида муҳим ўрин тутган олимлардан бирidir. Унинг табиат ва инсон ўртасидаги муносабат ҳақидаги қарашлари қуйидагилардан иборат дейди олим: Табиат – яқинроқ ўрганилиши керак бўлган илм манбаи. У ўзининг “Ахлоқи Носирий” асарида инсон, жамият ва табиат уйғунлиги ҳақида фикр юритади. Одамлар табиатга тегишли бир бутун жамиятдир. У инсон ва табиатни бир тизим сифатида кўриб, уларнинг ўзаро боғлиқлигини ўрганган.

Жалолиддин Румий³: Жалолиддин Румий суфийлик тамойиллари орқали инсон ва табиат муносабатини маънавий-ахлоқий жиҳатдан ўрганган. Унинг қарашларига кўра: Табиат Аллоҳнинг ижоди бўлиб, инсон унинг бир қисми ҳисобланади. Румийнинг «Маснавий» асарида табиат ва инсон ўртасидаги ҳамжиҳатлик ҳақида кўплаб мисралар келтирилган. Инсон ўз нафсини тарбия қилиш орқали табиатга нисбатан масъулиятли бўлиши керак. У табиатни асрашни нафсни поклаш, маънавий камол топишнинг бир қисми деб билиб, буни суфийлик таълимоти билан боғлаган. Табиат ва инсон орасидаги уйғунлик бузилса, жамиятда беқарорлик пайдо бўлади. У инсоннинг табиатга қилган ҳар бир зиёнли ҳаракати ўз навбатида инсоният ҳаётига ҳам таъсир қилаётганини таъкидлаган.

Ибн Сино⁴ - Ибн Сино ўз асарларида инсон саломатлиги ва атроф-муҳит ўртасидаги боғлиқликни ўрганган. Унинг тиббий асарларида: Пок ҳаво, тоза сув ва соғлом муҳит инсон саломатлиги учун муҳимлиги таъкидланган. Чиркин ҳаво ва ифлосланган сув инсон организмга салбий таъсир кўрсатиши ҳақида ёзган. «Тиб қонунлари» асарида табиат ва инсон ўртасидаги уйғунлик муҳим эканини қайд этган.

Форобий⁵ - Форобий инсон ва жамиятнинг табиатга таъсири ҳақида фалсафий қарашлар билдирган. Унинг асосий экологик қарашлари қуйидагича: Табиати бузилган жамиятда инсоннинг маънавий қашшоқлашиши содир бўлиши ҳақида ёзган. «Фозил шаҳар» асарида инсон ва табиатнинг уйғунлиги муҳим эканлигини таъкидлаган. Экологик маданият жамият тараққиётининг муҳим омилларидан бири эканини қайд этган.

Беруний⁶: Беруний география ва табиатшуносликка оид асарларида атроф-муҳит муҳофазаси ҳақида муҳим фикрлар билдирган. Унинг экологик қарашлари: Ер қатламлари, сув ва иқлим ўзгаришлари, тупроқнинг ҳолати ҳақида илмий фикрлар билдирган. «Ҳиндистон» асарида турли жойларнинг табиий шароити инсон ҳаётига таъсир қилишини ёзган. Минераллар, ўсимликлар ва ҳайвонот оламини ўрганиб, уларни асраш зарурлигини таъкидлаган.

Муҳаммад Хоразмий: Хоразмий математика, астрономия ва география соҳаларидаги илмий ишлари билан танилган. Унинг экологияга оид қарашлари: «Китоб ал-Жабр вал-Муқобала» асарида математик ҳисоб-китоблар орқали сув таъминоти ва қишлоқ хўжалигига оид масалаларни ечишга уринган. Ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари тадқиқ этган. Қишлоқ хўжалигида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш усуллари илмий асосда таҳлил қилган.

Алишер Навоий⁷: Алишер Навоий асарларида табиатни асраш ва инсон маънави-

⁴ Раҳимов С. Абу Али ибн Сино. Таълим ва тарбия ҳақида. - Т.: Ўқитувчи, 1967, 75-бет.

⁵ Ширинов М.К. Умумий педагогика тарихи// Ўқув қўлланма. “Yashil yaproq nashiriyoti”. - Т.: 2024, 366 б.

⁶ Ўша манба.

⁷ Ширинов М.К. Умумий педагогика тарихи// Ўқув қўлланма. “Yashil yaproq nashiriyoti”. Т.: 2024, 366 б.

¹ Ширинов М.К. Умумий педагогика тарихи// Ўқув қўлланма. “Yashil yaproq nashiriyoti” Т.: 2024, 366 б.

² Ҳошимов, С.Нишонова, М. Иномова ва бошқ. Педагогика тарихи ўқув қўлланма — Т.: Ўқитувчи, 1996.

³ Ўша манба.

ятининг экологик муҳитга таъсири масалалари ёритилган. Унинг экологик қарашлари: «Хамса» асарларида инсон табиатни ҳурмат қилиши кераклигини таъкидлаган. Боғлар барпо қилиш, дарахт экиш ва атроф-муҳитни ободонлаштириш ҳақида фикр билдирган. Ҳашаротлар, қушлар ва табиатни муҳофаза қилиш зарурлигини қўллаб-қувватлаган.

Абдурахмон Жомий¹: Жомий ўз асарларида инсон ва табиат ўртасидаги муносабатларга маънавий-ахлоқий ёндашув билан қараган. Унинг асосий қарашлари: Табиати пок инсон маънавий жиҳатдан ҳам юксак бўлиши мумкинлигини таъкидлаган. Табиатни асраш инсоннинг бурчи эканини баён қилган. Жамиятда экологик маданиятни ривожлантириш зарурлигини ёзган.

Анкета сўровномаси.

Мавзу: Шарқ мутафаккирларининг асарларида экологик таълим ва тарбияга оид қарашлар.

Мақсад: Бошланғич таълим талабаларининг экологик онги ва маданияти даражасини аниқлаш, Шарқ мутафаккирлари ғояларининг таълим жараёнига таъсирини баҳолаш.

Иштирокчилар: 52 нафар талаба.

1-бўлим: Тажрибадан олдинги сўров.

Экологик маданият нима эканлигини биласизми?

Ҳа

Йўқ

Қисман

Табиатни муҳофаза қилиш ҳақида Шарқ мутафаккирлари қандай фикр билдирганини эшитганмисиз?

Ҳа

Йўқ

Қуйидаги мутафаккирларнинг қай бири экологик фикрлар билдирган деб ўйлайсиз? (бир нечта жавоб белгилаш мумкин)

Ибн Сино

Форобий

Беруний

Жомий

Билмайман

Табиатга зиён етказмаслик учун қандай фаолиятлар амалга ошириш керак деб ҳисоблайсиз? (Қисқа жавоб ёзинг)

Ўқув жараёнида экологик таълим ва тарбияни кучайтириш керак деб ҳисоблайсизми?

Ҳа

Йўқ

Қисман

2-бўлим: Тажрибадан кейинги сўров

Таълим жараёнида Шарқ мутафаккирларининг экологик қарашлари ҳақида маълумот олдингизми?

Ҳа

Йўқ

Шарқ мутафаккирларининг экологик таълимга қўшган ҳиссаси ҳақида қандай янги маълумот олдингиз? (Қисқа жавоб)

Экологик маданиятингиз ошганлигини ҳис қиляпсизми?

Ҳа

Йўқ

Сиз табиатни муҳофаза қилишга қаратилган қандай амалий қадамларни ташлайсиз? (Қисқа жавоб)

Талабаларга экологик таълимни кучайтириш учун қандай таклифларингиз бор? (Қисқа жавоб)

Қуйидаги 1-жадвал тажрибадан олдин ва кейин талабаларнинг Шарқ мутафаккирларининг экологик қарашлари бўйича билимларини солиштириш учун тузилган:

Сўровнома бўйича хулоса қилиб қуйидагиларни изоҳлаймиз:

Тажрибадан олдин 52 нафар талабадан 42 нафари (80.8%) бу мавзу бўйича билимга эга эмас эди, фақат 10 нафари (19.2%) қисман тушунчага эга эди.

Тажрибадан сўнг 48 нафар (92.3%) талаба Шарқ мутафаккирларининг экологик қарашлари бўйича билимга эга бўлди. Бу кўрсаткич талабаларнинг билим даражаси анча ошганлигини кўрсатади. Қуйидаги диаграммада батафсил маълумотларни кўришимиз мумкин (1-расм).

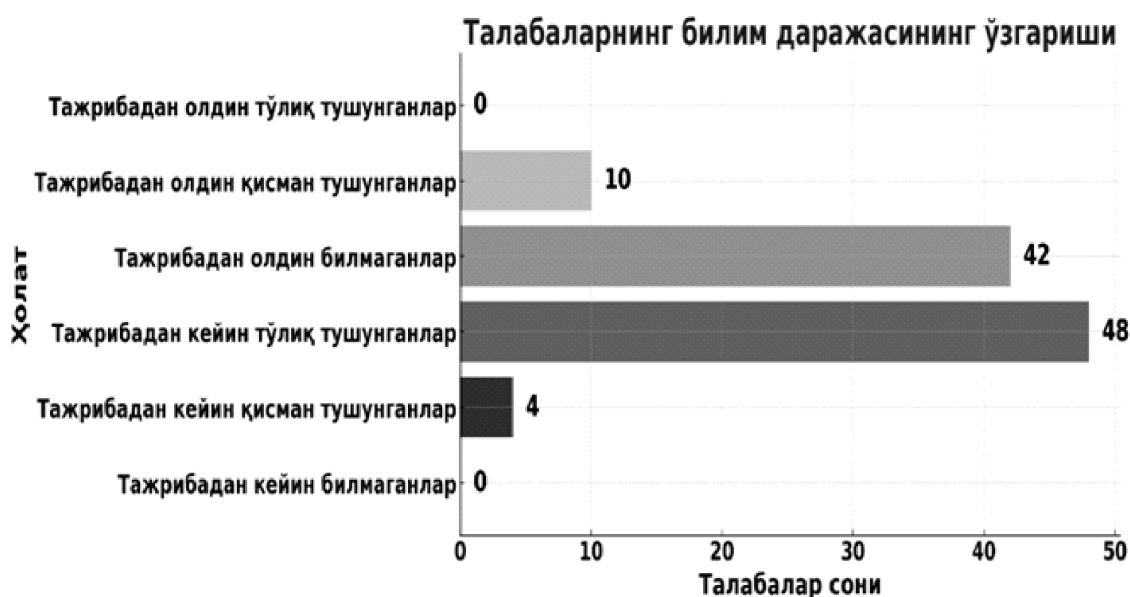
Умумий хулоса ва тавсиялар. Шарқ мутафаккирларининг асарларида экологик таълим ва тарбияга оид қарашлар инсон ва табиат ўртасидаги мувозанатни сақлашга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир. Улар табиатни муҳофаза қилишни фақат мод-

¹ Ўша манба.

1-жадвал. Тажриба ва назорат гуруҳлари натижаларининг статистик таҳлили

№	Ҳолат	Талабалар сони	Ҳоиз (%)
1	Тажрибадан олдин тўлиқ тушунганлар	0 нафар	0%
2	Тажрибадан олдин қисман тушунганлар	10 нафар	19.2%
3	Тажрибадан олдин билмаганлар	42 нафар	80.8%
4	Тажрибадан кейин тўлиқ тушунганлар	48 нафар	92.3%
5	Тажрибадан кейин қисман тушунганлар	4 нафар	7.7%

1-расм. Талаблар билим даражасининг ўзгариши динамикаси.

дий эҳтиёжлар билан эмас, балки маънавий ва ахлоқий мажбурият сифатида ҳам талқин қилишган.

Хусусан:

Ибн Сино – инсон саломатлиги ва табиат муносабатига эътибор қаратган;

Форобий – жамият ва табиат уйғунлиги муҳимлигини таъкидлаган;

Беруний – табиатшунослик ва геоэкологик қарашлари орқали атроф-муҳит муҳофазасига ҳисса қўшган;

Алишер Навоий – инсон ва табиат ўртасидаги гармония ҳақида фикр билдирган.

Замонавий экологик таълим тизимида бу ғояларнинг аҳамияти шундаки, улар ахлоқий тарбия, экологик маданият ва устувор қадриятлар асосида талабаларга табиатни асрашга нисбатан масъулиятни оширишга ёрдам беради.

Тажриба натижалари шундан далолат берадики, Шарқ мутафаккирларининг экологик қарашлари ҳақидаги билимлар талабаларга

етказилгандан кейин, уларнинг бу соҳадаги онглилиги сезиларли даражада ошган.

Тавсиялар. Таълим дастурларига Шарқ мутафаккирларининг экологик қарашларини батафсил киритиш орқали,

1) мактаб ва олий таълим муассасаларида экологик фанлар доирасида уларнинг асарлари асосида махсус мавзулар жорий қилиниши;

2) амалиётга йўналтирилган экологик таълимни ривожлантириш талабалар учун амалий машғулотлар, экологик акциялар ва тадбирларни ташкил этиш орқали билимларни мустаҳкамлаш;

3) ислом фалсафаси ва экологик маданият ўртасидаги боғлиқликни чуқурроқ ўрганиш, табиат муҳофазаси ислом ахлоқи ва маънавияти асосида тушунтириш;

4) экологик таълимни кучайтириш мақсадида ўқувчи талаблар учун интерактив платформалар, мобиль иловалар ва виртуал лабораториялар яратиш;

5) жамоатчилик орасида экологик маданиятни шакллантириш махсус китоблар, мақолалар ва медиаконтентлар орқали аҳолининг барча қатламларига экологик тарбияни етказиш.

Бу тавсиялар Шарқ мутафаккирларининг асарларидаги экологик қарашларни замонавий таълим тизимида самарали қўллаш имкониятларини яратади ва экологик маданиятни ривожлантиришга ҳисса қўшади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ҳошимов, С.Нишонова, М. Иномова ва бошқ. Педагогика тарихи ўқув қўлланма. - Т.: Ўқитувчи, 1996 й
2. Ширинов М.К. Умумий педагогика тарихи // Ўқув қўлланма. - Т.: "Yashil yaproq nashiriyoti", 2024, 366 б.
3. Раҳимов С. Абу Али ибн Сино. Таълим ва тарбия ҳақида. - Т.: Ўқитувчи, 1967. 75-бет.
4. Турдуқулов Э.О., Норбоев А.Ғ. Мусаева М.Э "Мактабдан ташқари таълим жараёнида ўқувчиларда экологик маданиятини ривожлантириш". Ўқув қўлланма. - Т.: 2013.
5. Саҳиҳи Бухорий шарҳи. 4-жилд. Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий томонидан битилган, «Саҳиҳи Бухорий» номи билан шуҳрат қозонган – «ал-Жомеъ ас-саҳиҳ» («Ишончли тўплам») китобининг илмий-изоҳли таржимаси, шарҳ ва тадқиқотига бағишланган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2021 йил 18 октябрдаги 03-07/6372-рақамли хулосаси асосида тайёрланди.
6. https://uznews.uz/posts/77959?utm_source=chatgpt.com